

Recenzija

UDK 321.74/100/ /4/+327.55

Dušan Popović:
Socijalizam
u suvremenom svetu

Matica srpska, Novi Sad, 1982.

Zajedničko je svim tekstovima da govore o socijalističkim procesima u suvremenom svijetu punom proturječnosti i međusobnog sukobljavanja, svijetu međusobno podijeljenom na vojne blokove, na Istok, Zapad i nerazvijeni Jug III — kako je već u zapadnoj političkoj terminologiji uvriježeno — na treći svijet. Svijet se ne može, kaže autor, dijeliti na prvi, drugi i treći, već na progresivni i konzervativni dio. «Ne postoje tri sveta, već samo svet napretka i svet reakcije ...» (str. 66)

Iako pojam treći svijet potječe iz pera progresivnoga francuskog znanstvenika Alfreda Sauvyja, on se danas zloupotrebljava, jer u sebi, kako reče autor, sadrži evropski egocentrizam. I kad bi se uvjetno prihvatila podjela na tri svijeta, onda zemlje u razvoju, od kojih je većina nesvrstana, po svojoj progresivnoj usmjerenosti ne bi bile treći, već prvi svijet. «... Ali ne postoje tri sveta, već svet blokovske podele i pocepanosti i svet budućnosti čiju viziju pokreće i razvija politika i pokret nesvrstanih ...» (str. 78) Svijet nesvrstanih svojom brojnošću, veličinom teritorija, svojim revolucionarnim potencijalom i perspektivom doista bi se mogao nazvati svijetom i pokretom progresa.

Zbog toga, te očuvanja privilegije i dominacije moćnih, poduzimaju se akcije za sazivanje konferencije trećeg svijeta u cjelini, koja bi željela osujetiti progresivnost nesvrstanih zemalja. Konferencija bi bila usmjerena na «podvajanje i ovladavanje pokretom nesvrstanih ili barem nekim zemljama članicama. Pokušava se raznim inicijativama koje bi vodile institucionalizaciji 'trećeg sveta', s preten-

zijom da se njime zameni pokret nesvrstanih, a pojedine zemlje nametnu kao vodeće u 'trećem svetu', i to posebno one zemlje koje su izvan pokreta nesvrstanih ...» (str. 65)

Nesvrstane zemlje se takvim akcijama i politički dominacije energično suprotstavljaju, jer su nosilac interesa onog dijela čovječanstva koji je najviše ugrožen sadašnjim nedemokratskim međunarodnim odnosima, političkim i ekonomskim poretkom koji uvjetuju sve veći razdor između bogatih i siromašnih. Zemlje u razvoju okupile su se u pokret nesvrstanih i zbog toga da bi se lakše i organiziranije borile za slobodu i ravnopravnost. Osnovni je interes nesvrstanih i svih zemalja u razvoju: «mir, sloboda, nezavisnost, ravnopravnost i stvaranje novog ekonomskog poretka ...» (str. 68).

Upravo su zahtjevi za promjenom međunarodnog ekonomskog poretka danas u samom vrhu prioriteta zadatka politike i pokreta nesvrstanih. U samom se, dakle, vrhu prioriteta zadatka pokreta nesvrstanih pred predstojeću konferenciju na vrhu nalazi izgradnja novoga međunarodnog ekonomskog poretka, kao sastavnog dijela transformacije cjelokupnog sistema međunarodnih odnosa. Zalaganje za nov međunarodni poredak kao nov univerzalni sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, radi uklanjanja neravnopravnosti i eksploatacije, zahtjevi su za miroljubivom koegzistencijom, a time i za bržim socijalističkim procesima u svijetu.

Čovječanstvo se danas, sa svim svojim ekonomskim i društvenim odnosima, različitim putovima preobražava prema socijalizmu. So-

cijalizam se probija u svim dijelovima svijeta različitim putovima, na različite načine i u raznovrsnim oblicima. Socijalizam sve više postaje »stvar prakse svih naroda, sve više postaje jedinstven svetski proces i svetski sistem...« Subjekti borbe za socijalizam danas su brojni i zato »shvatanje da komunističke partije imaju monopol na svaki vid kretanja ka socijalizmu i da se socijalizam izražava samo u njima i preko njih — teorijski je nepravilno i praktički veoma štetno«, kaže se u Programu SKJ.

U poglavlju *Švedski socijaldemokrati i odnosi u poduzeću* autor ističe da je ondje razvijen državni kapitalizam i da im čak nije cilj socijalizam, nego zamjene društva siromaštva državom »blagostanja«, a blagostanje se postiže ekstraprofitom na osnovi ekonomske eksploatacije nerazvijenih zemalja. »Socijaldemokratske teokovine švedska radnička klasa uživa isključivo u oblasti potrošnje, uživa ih radnik kao potrošač, na isti način kao si-tni buržuj i drugi. Socijaldemokratski reformizam nije izmenio položaj radničke klase u proizvodnji, nije izmenio položaj radnika kao najamnog radnika niti rad uopšte kao najamni rad, nije izmenio prirodu kapitalističke proizvodnje, profit i kapitalističku eksploataciju. Svojom društveno-ekonomskom sadržinom taj reformizam je sitnoburžoaski, usmeren na 'unapređivanje' i 'usavršavanje' monopolističkog kapitalizma, na učvršćenje državno-kapitalističkog sistema proizvodnje i eksploatacije u domaćim i međunarodnim razmerama« (str. 107—108).

U Švedskoj većinu stanovništva, kaže autor, čine najamni radnici, a vlast ima finansijska oligarhija, uz podršku brojne tehnokracije i državne birokracije. Iz tih se odnosa javljaju društveno-ekonomske proturječnosti koje se temelje na neadekvatnom pristupu privatnom vlasništvu »nad sredstvima za proizvodnju, odnosima u poduzeću, u upravljanju proizvodnjom i odlučivanju o raspodjeli, u najamnom radu i njegovoj eksploataciji, ulozi monopola i državnog kapitalizma u privredi i celokupnom životu« (str. 162—163).

Umjesto da socijaldemokracija kao partija radničke klase, kaže Popović, pridonese rješavanju navedenih proturječnosti, ona »značajno doprinosi produbljavanju osnovnih protivrečnosti savremenog čovečanstva... Na taj način je švedska socijaldemokratija prera-

sla iz oslonca buržoazije u radničkom pokretu u samostalni društveno-politički stub savremenog državnog kapitalizma« (str. 176).

Ipak, autor i u takvim odnosima, proturječnostima i stavovima socijaldemokracije u Švedskoj vidi neke zračke socijalističkih procesa, jer se u sadašnjim previranjima na švedskoj političkoj sceni »ocrtavaju novi različiti naglasci u orijentaciji socijaldemokrata i komunista prema politici istinski socijalističke demokratije. Komunisti traže principijelna, dosledna i suštinska perspektivna rešenja. Nema sumnje da će to, dugoročno gledano, uticati i na socijaldemokratsku politiku, na odnose socijaldemokrata i komunista, na stvaranje nove levice i postepeno prevazilaženje pocepanosti u švedskom radničkom pokretu, a time i na političku sliku zemlje« (str. 163).

U poglavlju *Revolucija crvenih karanfila* autor iznosi deskripciju — ne ulazeći dublje u osmišljavanje problema — revolucije u Portugalu od 25. IV 1974. godine. Popović slikovito prezentira događaje, iznosi brojne proturječnosti portugalskog društva, ekonomske poteškoće, različite struje, tendencije i brojna previranja, što su slijedila nakon vojnog udara. Autor zaključuje: progresivne lijevo orijentirane snage u Portugalu nisu uspjele nastaviti revoluciju zbog razjedinjenosti, velikih ekonomskih teškoća i snažnog pritiska izvana.

I tako, devetnaest mjeseci nakon vojnog udara, — iskoristivši navedene poteškoće, a posebno razjedinjenost u pokretu i sukobe između socijalista i komunista — buržoazija preuzima vlast. Autor na kraju zaključuje da nakon velikih previranja, sukoba, »nada i razočaranja, pobjeda i poraza, crveni karanfili portugalske revolucije venu. Ali borba radničke klase i naroda Portugala doprineće da se bolje sagledaju putevi i perspektive demokratskih revolucionarnih promena ne samo u njihovoj zemlji nego i šire, a posebno na jugu Evrope« (str. 246).

U posljednjem poglavlju knjige autor govori o evrokomunističkim putovima u socijalizam, što ga stvaraju one komunističke partije koje su se oduprle dogmatizmu i žele voditi borbu za postepenu, mirnu transformaciju društva. Osim odupiranja dogmatsko-revizionističkom mišljenju, autor ističe i krizu kapitalističkog sistema, koje i danas potresa bur-

žoaski način proizvodnje, i hegemonističko-imperijalističke međunarodne odnose. Prema tome, evrokomunistički put u socijalizam izraz je potreba i povijesne spoznaje da nacionalne komunističke partije moraju zastupati stvarne interese radničke klase i naroda vlastite zemlje. A za to je osnovna pretpostavka »evrokomunističkih puteva u socijalizam oslobodenje komunističkih partija u kapitalističkim zemljama od dominacije državnih interesa socijalističkih zemalja i njihovih komunističkih partija, potpuna nezavisnost i samostalnost, što vodi porastu njihova ugleda i uticaja na društvena i politička zbivanja u svojim zemljama i na međunarodnom planu. U celini uzeto reč je o traženjima novih puteva borbe za socijalizam« (str. 252).

Navedena orijentacija omogućava radničkoj klasi i komunističkim partijama kapitalističkih zemalja veći radijus djelovanja u jačanju konkretne borbe za radikalnije strukturne promjene društva. To potiče akcije radničke klase i druge napredne slojeve na stvarnu, a ne formalnu internacionalističku suradnju i solidarnost u svjetskom radničkom i oslobodilačko-progresivnom pokretu. Na tim će se osnovama pružiti veća mogućnost socijalističkoj transformaciji društva, odnosno razvoja socijalizma kao svjetskog procesa.

Osim toga, evrokomunistička orijentacija u svojoj je biti antiblokovska jer traži izlaz u politici koja bi bila oslobođena zavisnosti blokovskih suprotnosti. Ta je politika usmjerena na prevazilaženje obaju blokova, na demokratizaciju društveno-ekonomskih i političkih odnosa, na »jačanje demokratije i slobode čovjeka, na mir, nezavisnost i ravnopravnost u celom svetu. Te su partije nosioci usmerenja za mirnim, demokratskim i progresivnim prevazilaženjem osnovnih protivurečnosti savremenog sveta ...« (str. 278).

Iz izloženoga, prema autoru, slijedi da je u strategiji i taktici, politici i akciji komunističkih partija evrokomunističkog smjera sadržana borba za demokraciju putem antikapitalističke i antidogmatske borbe za slobodu radnog čovjeka, za njegovo neposredno odlučivanje u društvenom radu u društvenoj reprodukciji, a upravo sloboda radnog čovjeka jest i cilj i ujedno povijesna zadaća radničke klase svih nacija, jer pobjeda socijalizma ne može se potpuno ostvariti bez harmonične internacionalne suradnje »naroda koji moraju biti nezavisni i gospodari u vlastitoj kući ...«

Autor pri kraju navedene rasprave ističe da je u programskoj koncepciji komunističkih partija evrokomunističkog usmjerenja sadržan političko-partijski pluralizam, što je razumljivo, s aspekta neposredne i konkretne borbe i uvjeta njihova djelovanja, premda u teorijskom smislu problematika političkog pluralizma nije razrađena. Možda će ga, nastavlja autor, »stimulirati praksa i teorija socijalističke samoupravne organizacije društva koja se izgrađuje na pluralizmu interesa samoupravnih subjekata, na slobodnom ispoljavanju interesa radnih ljudi i njihovih osnovnih samoupravnih organizacija i zajednica, a ne na pluralizmu i konkurenciji partijskih političkih monopola« (str. 324).

Procesi mirnoga demokratskog kretanja i socijalističkih gibanja otvaraju perspektivu »preobražaja političkog pluralizma u samoupravni pluralizam, odnosno odumiranja i ukidanja klasnog sistema u društvu, a time i ostvarivanja demokratije i slobode za sve« (str. 325), zaključuje autor na kraju svoje studije, koja je doprinos boljem razumijevanju socijalističkih procesa i potreba radikalnih društvenih promjena u suvremenom svijetu.

Savo Pešić

Recenzija
UDK 327.55:327.32

Cedomira Štrbac: *Koegzistencija i* *internacionalizam*

Radnička štampa, Beograd, 1982.

Koegzistencija i internacionalizam, uz politiku nesvrstavanja, bitne su komponente i obilježja u međunarodnim odnosima svih progresivnih snaga svijeta na sadašnjem stupnju razvoja proizvodnih snaga i društveno-ekonomskih odnosa. Koegzistencija i internacionalizam (o čemu se govori u navedenoj knjizi) kao suvremeni oblici integracije i osnovne metode suradnje među narodima uvjetovani su nužnošću koju aktualni razvitak nauke, tehnike, tehnologije, ekonomskog života i suvremene civilizacije uopće nameću svim narodima svijeta kao osnovnu potrebu zbližavanja i ujedinjavanja radi ostvarivanja egzistencijalnih interesa.

Dakle, osnovni egzistencijalni interesi čovječanstva, kaže autor, nameću potrebu za aktivnom miroljubivom suradnjom u svijetu. Mirna aktivna koegzistencija postaje imperativom vremena, nameće se kao *conditio sine qua non* u svijetu sve veće uzajamnosti i sve veće ovisnosti; u vojno-blokovskoj podijeljenosti, zaoštrenosti i sukobljavanju. U takvoj se situaciji i političkoj konstelaciji snaga, u postojećim društveno-ekonomskim odnosima uopće, i koegzistencija i internacionalizam pojavljuju kao bitne pretpostavke egzistencije svijeta i daljeg društveno-ekonomskog razvoja. Koegzistencija i internacionalizam svojom korelativnošću i komplementarnošću u cjelini međunarodnih odnosa izražavaju Marxov humanistički univerzalizam u poimanju međunarodne zajednice. Zato su koegzistencija i internacionalizam, s aspekta politike pokreta nesvrstavanja, kao oblici i metode integracije čovječanstva, bitne pretpostavke integracije svjetske zajednice, odnosno asocijacije svih naroda, narodnosti, pokreta i svih progresivnih snaga u svijetu.

Koegzistencija se, kaže autor, ne može tumačiti kao faza privremenog razvitka odnosa kapitalističkih i socijalističkih zemalja, jer nije izraz određene taktike klasne borbe sadašnjeg trenutka, već je izraz objektivnih događanja, međunarodnih društveno-ekonomskih odnosa uopće i »svesti ljudskog društva u savremenoj fazi njegovog razvitka« (str. 80). I zato koegzistencija, kako jednom reče Tito, nije i ne može biti konzerviranje postojećih odnosa, već doprinos očuvanju mira. »... Zalaganje za mir i koegzistenciju predstavlja nerazdvojni deo borbe za socijalizam« (str. 103).

Koegzistencija označava politiku mira i ujedno jedan od načina realizacije društvenih promjena, demokratizacije i humanizacije društva i međunarodnih odnosa u svijetu i svijeta u cjelini. Miroljubiva i aktivna koegzistencija ujedno je i međunarodni okvir klasne borbe i revolucionarnih društveno-ekonomskih promjena. Afirmacija mirne i aktivne koegzistencije čini pretpostavku istinske internacionalističke univerzalizacije svijeta kao međunarodne zajednice.

Internationalistička univerzalizacija i humanizacija svijeta za Marxa i Engelsa povezani su s oslobodilačkom borbom revolucionarnih snaga i vizijom zajednice. Njihova humanistička vizija sastoji se u naporima za oslobođenje podređenih slojeva stanovništva od svih oblika eksploatacije i ugnjetavanja ukidanjem svih klasnih, nacionalnih i staleških ograničenja te uvjeta egzistencije uopće; sastoji se u oslobađanju osobnosti i stvaranju uvjeta za nesmetano razvijanje ljudskih sposobnosti.

Marxova je vizija internacionalističke i slo-

bode ličnosti humanistička i revolucionarna, što proistječe iz njegova shvaćanja čovjeka kao subjekta povijesti i opće ljudske budućnosti, kao nove društvenosti. Marxovo poimanje nove društvenosti ili podruštvljenog čovječanstva jest istinski internacionalistička zajednica ljudi kao asocijacija slobodnih proizvođača. Upravo taj humanistički »univerzalizam u poimanju međunarodnog zajedništva predstavlja konstantu internacionalizma i njegov suštinski smisao ...« (str. 144).

Tako shvaćen internacionalizam zahtijeva realistički pristup rješavanju nacionalnog pitanja i podršku nacionalnooslobodilačkim pokretima za jačanje međusobnog povjerenja, zblizavanje i ujedinjavanje u revolucionarnim akcijama. Nacionalnooslobodilački pokreti i sva revolucionarna gibanja koja teže promjenama društvenih odnosa i razvoju demokracije pridonose slobodi nacija i revolucionarnoj marksističkoj viziji internacionalizma. Internacionalizma sposobnog i dovoljnog da izrazi bit značenja »sadržanog u ideji opštjeljudskog zajedništva i slobode za sve, čije je ostvarenje posredovano istorijskom ulogom radničke klase, odnosno socijalizma« (str. 188).

Pogrešna je teza, kaže autor, da u svjetskim socijalističkim procesima danas internacionalno ima prednost nad nacionalnim i da nacionalni interesi treba da budu potčinjeni internacionalnim. Dosadašnja su iskustva pokazala da je nemoguće uspostaviti nekakav objektivni sklad nacionalnog i internacionalnog na pretpostavci subordiniranosti nacionalnoga internacionalnome. Sama bit, i dijalektički odnos nacionalnoga i internacionalnoga isključuju odnose nadređenosti. Odnos nacionalnoga i internacionalnoga u kontekstu međunarodne suradnje i solidarnosti mora se sagledavati u konkretnim društvenim odnosima i u funkciji revolucije, odnosno socijalističkih procesa i društveno-ekonomskih promjena u cjelini.

Stoga su neodrživa mišljenja i stavovi koji — umjesto uvažavanja specifičnosti i raznovrsnosti revolucionarnih socijalističkih procesa — mogućnost društveno-ekonomskih promjena i socijalističkih procesa vide samo u jednoobraznom monolitnom sistemu. Takvi stavovi i pogledi novooslobođene zemlje u razvoju ne prihvaćaju kao integralni dio suvremenih socijalističkih procesa, »već se posmatraju kao 'rezerva' socijalizma u buduć-

nosti i u njegovoj konfrontaciji s imperijalizmom« (str. 203).

Tito i jugoslavenski komunisti odbacuju tezu da su nesvrstani »rezerva« socijalizma te jedna od mogućih tehnika taktičkih ponašanja i borbe protiv imperijalizma. Jer samoj biti socijalizma ne proturječi to što se socijalistički procesi ostvaruju, i po obliku i po sadržaju, različito u pojedinim zemljama i dijelovima svijeta, a s obzirom na različite uvjete, nacionalne specifičnosti i neravnomjernost sveukupnoga društvenog razvoja.

Stoga se ostvarivanje principa koegzistencije, solidarnosti i internacionalizma ne može izdvojiti iz sveukupnih društveno-ekonomskih procesa, iz cjeline društveno-političkog konteksta kojima se razvija borba za demokratski preobražaj svijeta u cjelini. U tom kontekstu internacionalizam postaje »kategorija relevantna za znatno šire oblasti borbe za demokratiju i društveni napredak, za socijalizam i samim tim utoliko značajniji u načinu delovanja i međusobnim odnosima i povezanosti subjekata socijalizma i svih drugih političkih snaga koje se zalažu za ove ciljeve« (str. 205—206).

Interesi revolucije nužno traže ravnopravnost naroda i priznavanje jednakog prava svim potlačenim nacijama, jer bez ravnopravnosti i slobode samoopredjeljenja nacija nema uspjeha revolucije. Revolucija zahtijeva internacionalno povezivanje, uz strogo poštovanje nacionalnog suvereniteta. Zato u svakoj višenacionalnoj zajednici, i svijetu u cjelini, nacionalnom pitanje, kao pitanje nacionalnog suvereniteta, u svojoj je biti osnovno ishodište i sadržaj internacionalnoga. Internacionalizam već samom pojavom i razvojem nacija nameće kao nužnu potrebu njihovo međusobno povezivanje i zajedničko djelovanje.

Budući da je u razdoblju imperijalizma konačno ostvareno ujedinjenje svijeta na temelju kapitala, odnosno na kapitalističkim osnovama, borba za revolucionarni preobražaj društva na temelju rada, za oslobođenje radničke klase i čovjeka uopće, nužno poprima internacionalistička obilježja, jer međunarodnoj snazi kapitala treba da se suprotstavi međunarodni savez radničke klase, kako je isticao Lenjin.

Lenjin je u svojoj eksplicaciji internacionalizma uvijek polazio od nacionalnoga, koje sagledava u kontekstu revolucionarnih procesa

kao sastavni dio strategije socijalističke revolucije. Polazeći od interesa klasne borbe revolucionarnog proletarijata i Marxova poimanja internacionalizma, Lenjin je nacionalno pitanje povezao s oslobodilačkim antikolonijalnim pokretima i borbom za nacionalno oslobođenje u internacionalnim okvirima, što je bilo, i sada je, izuzetno važno za revoluciju i socijalizam.

Za Lenjina su, dakle, nacionalno i internacionalno neposredno povezani, jedno drugo uvjetuje, i zato ih sagledava u funkciji revolucije i u okvirima svjetskih nacionalnooslobodilačkih i antikolonijalnih gibanja. On je internacionalističkoj strategiji revolucionarnog pokreta pristupio s aspekta ciljeva socijalističke revolucije u Rusiji samo kao početnog dijela svjetske revolucije, uzimajući u obzir sve okolnosti i proturječnosti povijesnog trenutka i uz svestranu analizu odnosa snaga i mogućnosti ostvarenja revolucije. Za Lenjina je središnje pitanje bila revolucija i jedinstvo njezinih aktera u svjetskim okvirima. U tom kontekstu Lenjin revoluciju u Rusiji sagledava tek kao integralni dio svjetske revolucije.

Suprotno Lenjinu, Staljin je i teoriju i praksu socijalizma temeljio na čistim pragmatičkim potrebama vlastite dnevne politike i državno-političkih interesa Sovjetskog Saveza. Iz takvih stavova, interesa i potreba Staljin izvlači zaključak da cijeli svjetski revolucionarno-radnički pokret treba da bude u funkciji ruske revolucije. Upravo su navedeni stavovi, dakako suprotni Lenjinu, poslužili kao osnovno mjerilo Staljinova shvaćanja i funkcioniranja proleterskog internacionalizma.

No pobjeda fašizma u Njemačkoj i agresija fašističkih zemalja uvjetovali su da Komintern na VII kongresu radikalno promijeni politiku, koja se očitovala u reafirmaciji i širenju internacionalizma u sklopu antifašističke borbe i solidarnosti svih demokratskih snaga svijeta. Tako je internacionalistička, antifašistička i demokratska solidarnost u toku drugoga svjetskog rata značila novu, izuzetno značajnu kvalitetu. Ta je orijentacija bila na »tragu osnovnih Internacionalističkih htenja radničkog pokreta, a po svojoj je širini prevazilazila ono sa čim je sam radnički pokret mogao da računa u svojoj internacionalističkoj akciji« (str. 214).

Još se u toku antifašističkog rata, kaže autor, postavilo pitanje novog poretka u svijetu

i uspostavljanja novih društveno-ekonomskih odnosa. Postulat za novim poretkom, u »kome bi se, pre svega izmjenili ekonomski odnosi i u kome bi se u praksi pokrenulo rešavanje problema razvoja« (str. 216) nedovoljno razvijenih zemalja i regiona, danas postaje gorućim pitanjem čovječanstva.

Upravo ta pitanja pokreće i za njihovu se realizaciju bori pokret nesvrstavanja čije korijene možemo smjestiti u one tokove drugoga svjetskog rata koji su ga činili oslobodilačkim i u kojima je i započela antiimperijalistička i antikolonijalna revolucija. Tu su počeci rušenja starog sistema i odnosa osnovanih na privilegijama, na interesnim sferama, na hegemoniji moćnih. U ratu i neposredno nakon njegova završetka započeta je, kako reče Vrhovec, »snažna struja oslobođanja i emancipacije naroda«.

Emancipatorski procesi nakon drugoga svjetskog rata nisu tekli pravocrtno, već su na sve moguće načine kočeni i onemogućavani, sve do danas. I danas se javljaju novi oblici hegemonije i nasilja u obliku neokolonijalizma, do pogrešno shvaćenog i primijenjenog socijalističkog internacionalizma. Velike se sile ne odriču hegemonije. Zbog toga je obaveza svih progresivnih snaga, nesvrstanih i progresivnih pokreta da pronalaze nove mogućnosti i metode jačanja politike aktivne miroljubive koegzistencije, internacionalizma i nesvrstavanja u ostvarivanju nove društvenosti, zaključuje autor na kraju knjige, kojom se osmišljavaju navedeni problemi.

Savo Pešić

Recenzija
UDK 327.56

Managing International Crisis

Edited by Daniel Frei
SAGE Publications, 1982.

Sudeći po tematici prva dva sveska internacionalne serije *Advances in Political Science*, od kojih se prvi bavi problemima hitne potrebe stvaranja novog međunarodnog poretka, a drugi kao centralnu temu uzima ponašanje i donošenje odluka u kriznim situacijama, radi se o seriji koja daje veoma značajan doprinos u rješavanju problema koji se nalaze pred suvremenom političkom znaošću. Namjera izdavača je da predstavi najbolje radove o ritičnim i kontroverznom temama današnje politike kao i radove sa posve novih područja istraživanja kojima politolozi, sami ili povezani sa naučnicima drugih disciplina, stvaraju nove koncepte i metodologiju političke analize.

Drugi svezak, *Managing International Crisis*, predstavlja zbirku radova sudionika okruglog stola »Međunarodne krize i upravljanje u kriznim situacijama«, koji je održan na Univerzitetu u Zürichu, 1981. godine.

Osnovnu karakteristiku ovog sveska čini upravo reprezentativnost autora. To su stručnjaci, različitih profila, iz različitih zemalja i društveno političkih uređenja, a samim tim i sa različitim pristupom centralnoj temi: međunarodnoj krizi i ponašanju u kriznim situacijama. Izdavač sa ponosom ističe da su prezentirani radovi stručnjaka zapadnih zemalja, iz SSSR-a kao i zemalja tzv. Trećeg svijeta što omogućava čitaocu da sagleda problematiku sa više aspekata i olakšava mu uvid i analizu problema međunarodnih kriznih situacija.

Protetkih dvadeset godina u međunarodnim odnosima se primjećuje poseban interes istraživača za proučavanje međunarodnih kri-

za. Upravljanje, donošenje odluka i ponašanje u kriznim situacijama postaje sve više uobičajen način života u svijetu obilježeno ideološkim rivalitetom, konfrontacijom super-sila naoružanih nuklearnim oružjem i porastom regionalnih i lokalnih ratova koji uzrokuju porast nestabilnosti. Stoga je pred sudionicima Okruglog stola bio zadatak da istraživanja o krizama u međunarodnim odnosima doprinesu smanjenju stanja nesigurnosti nudeći analizu unutrašnje logike kriza kao i efekata djelovanja država u kriznim situacijama. Naučni pristup i istraživanje ove problematike ima veliku praktičnu važnost čineći dinamiku kriznih situacija jasnijom i olakšavajući na taj način akcije donosioca odluka.

Objavljeni radovi nude neka teoretska razmišljanja i empirijska znanja o međunarodnim kriznim situacijama. Autori koji su dali doprinos u teoretskom dijelu grupirani su oko nekoliko problema.

Prvu grupu sačinjavaju autori (K. W. Deutsch, J. Meisel i R. Meritt) koji se bave komuniciranjem i problemom donošenja odluka u kriznim situacijama. Problem je u tome da su države koje upotrebljavaju silu u međunarodnim odnosima još uvijek veoma daleko od toga da prihvate pravila igre ili standardizirane uzorke koji označavaju namjere i mogućnosti partnera. Naime, politika koja se vodi u kriznim situacijama uključuje osim upotrebe sile i ogromnu dozu nesigurnosti, jer su partneri između kojih postoji interakcija veoma osjetljivi na sve disfunkcije u komuniciranju do kojih može doći zbog greške u tumačenju poruke ili jednostavno zbog nemoćnosti vlade da odgovori namjerama na

pravi način. Osim toga međunarodni sistem je postao veoma kompleksan. Zahvaljujući porastu broja država u postkolonijalnom periodu, mnogo više subjekata djeluje u međunarodnoj politici što također uzrokuje visok stupanj neuračunljivosti i nesigurnosti, kako kod donosioca odluka tako i kod javnog mnijenja. U suvremenom sistemu veza i komunikacija na globalnom planu javila se i nova opasnost: mogućnost da nekoliko kriza nastupa u isto vrijeme. Činjenica je da bi takve »multikrise« suočile vlade sa veoma konfuznim i opasnim situacijama. Stoga prof. Deutsch smatra da krizne situacije treba shvatiti »ne prvenstveno kao pitanje tko će pobijediti, već kako ne izazvati drugu stranu na postupke sa neprihvatljivim posljedicama i kako pronaći rješenja prihvatljiva za obje strane.«

Druga grupa autora bavi se u svojim radovima konkretnim (problem krize na Srednjem Istoku A. H. E. Dessouki) ili hipotetičkim (ponašanje u slučaju nenamjerno izazvanog nuklearnog rata D. Frei) konfliktnim situacijama. Za razliku od većine generalnih pokušaja koji teže da pronađu načine i sredstva da se zaustavi sukob na globalnom planu, ovdje se susrećemo sa posve drugačijom situacijom tj. sa eskalacijom krize koja može završiti jedino nenamjervanim nuklearnim ratom. Budući da rizik od takvog sukoba sve više raste naučnici traže da se ulože energični naponi na unilateralnom, bilateralnom i multilateralom planu. Akcije se moraju koncentrirati oko 5 velikih skupina problema: zaustavljanja utrke u naoružanju; sprečavanje posljedica koje uzrokuje nuklearna proliferacija i strategijska doktrina; uspostavljanje komunikacija među sukobljenim stranama i potreba da se obrati pažnja na učestalost kriznih situacija u budućnosti. Posljednji i pravi odgovor na sve navedene probleme bio bi opće i potpuno razoružanje i stvaranje mirnog međunarodnog poretka. U nemogućnosti da se ta dva cilja ostvare naučnicima preostaje predlaganje konkretnih kratkoročnih mjera ne bi li tako barem djelomično popravili situaciju.

Treća skupina radova koncentrirana je oko pokušaja da se sistemom kolektivne sigurnosti, pojačanim djelovanjem OUN i nesvrstanih zemalja riješi većina akutnih kriza u međunarodnoj zajednici. Budući da je ulaskom malih država, uglavnom bivših kolonija i po

opredjeljenju nesvrstanih, stvoren multipolarni sistem ravnoteže snaga povećala se i uloga sistema kolektivne sigurnosti, detanta i aktivne koegzistencije. U radu K. Mushakojia posebno je naglašen stav da bi Ujedinjene nacije trebale preuzeti ulogu vodeće sile u kriznim situacijama pripremajući se za to putem intenzivnog istraživanja krize u međunarodnom sistemu. Prvi korak na tom putu bio bi stvaranje plana za mirnu strukturalnu transformaciju međunarodnog sistema, pri čemu bi se trebalo orijentirati na dva glavna cilja: demilitarizaciju i denuklearizaciju međunarodne strukture. Na operativnom nivou UN moraju ostvariti posve nov pristup ponašanju u kriznim situacijama u skladu sa funkcionalnim zahtjevima međunarodnog sistema, što u stvari znači da treba staviti naglasak na pregovaračku i posredničku ulogu diplomacije u međunarodnim odnosima, unaprijediti mehanizme stvaranja, izgradnje i održavanja mira i orijentirati se na istraživanja na područjima socijalnih inovacija. Dok OUN tek treba dati svoj puni doprinos rješavanju problema i kriznih situacija, nesvrstane zemlje su te koje u svakom trenutku mogu pozitivno djelovati u međunarodnoj zajednici. Njihovo djelovanje se može očitovati putem prihvatanja i dosljedne primjene principa nesvrstanih i miroljubive aktivne koegzistencije, putem uzdržavanja od upotrebe sile u kriznim situacijama kao i time što će dati prioritet mirnim pregovorima u slučaju konfliktnih situacija. Što se same nesvrstane zemlje budu više pridržavale navedenih principa to će i utjecaj pokreta na međunarodne odnose više jačati.

Premda je klasificiranje i sistematiziranje empirijskih saznanja o kriznim situacijama za sada još uvijek na početku, ipak je nekoliko autora dalo svoj doprinos i na tom planu. Doduše radovi s tog područja su malobrojni, ali značajni jer predstavljaju pokušaj da se putem laboratorijskih eksperimenata na malim grupama (npr. Capello eksperiment, Sheriff eksperiment) pokušaju otkriti zakonitosti koje bi vrijedile u međunarodnim relacijama. Zaključak koji proizlazi iz tih eksperimenata jest da ponašanje u konfliktnim situacijama predstavlja vježbu racionalnosti, to je napor kako bi linije komuniciranja ostale otvorene, kako bi se kooperacija nastavila, a konflikt reducirao na takmičenje. Ili, kako sam autor Jean A. Laponce kaže: »Instrumen-

ti komuniciranja, kooperacije, takmičenja i konflikta moraju biti tretirani kao autonomne jedinice; svi moraju svirati ali nije neophodno da svi sviraju istu melodiju».

Dvojica sovjetskih autora, V. B. Lukov i V. M. Sergeev, pokušali su doći do različitih primjera i načina razmišljanja donosioca odluka u kriznim situacijama putem analize načina razmišljanja vodećih krugova u Njemačkoj od 1866—1914. Njihov stav je da memoarska građa i svjedočenja direktnih učesnika u nekoj kriznoj situaciji iz prošlosti može poslužiti da bi se izvukli teoretski i praktični zaključci za budućnost. Njihov zaključak je da proces interakcije između država u kriznim situacijama uključuje kao veoma važnu komponentu interakciju između logike i načina razmišljanja vodećih krugova država direktno uključenih u kriznu situaciju.

Premda je doprinos ove knjige sagledavanju problematike kriznih situacija nesumnjiv, složit ćemo se sa izdavačem, prof. Danijelom Freiom, da pred naučnicima tek stoji detaljno bavljenje i analiza pojedinih problema načetih u drugom svesku, budući da 80-te godine otvaraju čitav niz novih kriza u svijetu.

Jasmina Popović

Recenzija
UDK 336.745.3+338/—77/

*G. Macesich:
The International Monetary
Economy
and the Third World*

Praeger, New York, 1981, str. 296

Medunarodni razvojni, trgovinski i monetarni problemi posljednjih godina zaokupljaju pažnju mnogih teoretičara širom svijeta i različitih teoretskih orijentacija. Porast interesa ekonomske teorije za praktične probleme međunarodne ekonomije obrnuto je razmjern mogućnostima klasične teorije, odnosno njezine suvremene neoklasične varijante, da odgovori na pitanja koja opterećuju svjetsku ekonomiju. Naime, što je veća nemoć tih teorija da pruže odgovore koji se od njih traže, veći je interes drugih teorijskih orijentacija za deskripcijom novih pojava u svjetskoj privredi i veća su nastojanja za pronalaženjem zakonitosti po kojima se odvijaju ekonomski procesi u svijetu.

Rezultat mnogih nastojanja u ovom pravcu jest niz radova o problemima svjetske privrede, o odnosima razvijenih i zemalja u razvoju, o svjetskim monetarnim problemima, o problemima razvoja, itd. Sirokoj lepezi radova o međunarodnoj ekonomiji pridružuje se i knjiga G. Macesicha *Međunarodna monetarna ekonomija i treći svijet*. U toj knjizi Macesich traži odgovor na pitanje kako se svjetski monetarni sistem reflektira na probleme razvoja, odnosno koliko je u funkciji svjetskog razvoja, posebno zemalja u razvoju i koje su mogućnosti zemalja u razvoju da u toj sferi međunarodne ekonomije odgovore na izazove razvijenih zemalja.

Osim toga centralnog sadržaja, Macesicha zaokupljaju i drugi problemi, problemi znanosti i transfera tehnologije, problemi planiranja u kapitalizmu i socijalizmu, problemi nezaposlenosti, itd., koji samo na prvi pogled nemaju veze s monetarnim pitanjima. Poznavajući monetarnih fenomena znano je da su monetarni problemi samo refleksija općih

odnosa u svjetskoj privredi i da praktično nema sadržaja iz općeg ekonomskog života koji se ne reflektira u monetarnoj sferi.

Međuzavisnost privrednog razvoja i monetarne sfere Macesich prati od velike ekonomske krize do najnovijih zbivanja. Pri tome posebnu pažnju poklanja bretonvudskom sistemu, njegovim pozitivnim i negativnim stranama, njegovim ograničenim dosezima i raspadu. Macesich je kritičan prema rezultatima koje je postigao taj sistem. Međutim, kad se govori o sistemu Bretton-Woodsa, treba voditi računa da je on, uza sve nespretnosti i formalne apstinencije socijalističkih zemalja, osim Jugoslavije, zadovoljavajuće obavljao funkciju svjetskoga monetarnog jedinstva, te da su pravi monetarni problemi nastupili s njegovim raspadom. Na razvalinama poslijeratnoga monetarnog sustava nastala je monetarna zbrka i sistem plivajućih odnosa, što je praćeno neviđenim protekcionizmom u suvremenoj ekonomskoj povijesti. Vrijeme relativne stabilnosti zamijenjeno je borbom svih protiv svih, vjerovanjem i uzaludnim nastojanjem da se pojedinačnim državnim akcijama na štetu drugih zemalja može sačuvati prosperitet.

Problemima nove svjetske integracije bave se mnogi teoretičari i o tome su napisane mnoge studije, pa se Macesichova razmišljanja o svjetskoj integraciji nastavljaju na spomenute rasprave. U pravu je kad tvrdi da se svijet ne može razvijati kroz konfrontacije i da je nova integracija svijeta uvjet svjetskog napretka. Za razliku od mnogih zapadnih teoretičara, Macesich rješenje problema vidi u prihvaćanju koncepta novoga međunarodnog ekonomskog poretka, stavu koji je posredno izveden time što je u tekstu reproducirana Deklaracija o novom međunarodnom ekonomskom poretku, koju je svojevrjeme prihvatila Generalna skupština UN.

Macesich kritizira privredno-političku praksu razvijenih zemalja, posebno njihov odnos prema zemljama u razvoju, odnosno trećem svijetu, i postavlja pitanje što bi se dogodilo i kako bi reagirale razvijene zemlje kad bi zemlje u razvoju osnovale vlastitu centralnu banku za monetarnu suradnju i prišle Integraciji trećeg svijeta na specifičnim varijantama zajedničkog tržišta.

Osim osnovnog sadržaja, Macesich se bavi i drugim pitanjima u aspektu monetarne surad-

nje između različitih grupa zemalja. Posebno analizira probleme znanosti i tehnološkog transfera u zemlje u razvoju, probleme globalnog i regionalnog planiranja u kapitalizmu i socijalizmu, probleme zaposlenosti i inflacije. U radu nisu izostali ni politički sadržaji, posebno oni vezani uz poslijeratna hladnoratna sukobljavanja između velikih sila, i to u relacijama negativnih refleksija tog sukoba na globalni razvoj svjetske privrede.

U cjelini gledano, Macesich dobro poznaje suvremene monetarne probleme u svijetu. Njegova razmišljanja naklonjena su »trećem svijetu«, a stavove o potrebi izgradnje novih odnosa u toj sferi treba primiti sa simpatijama. Pri tome treba, međutim, primijetiti da bi zaključci bili uvjerljiviji da je izvršena analiza utjecaja regionalnih monetarnih sistema, recimo Evropskoga monetarnog sistema i SEV-ova sistema transferibilnog rublja, na privredna kretanja u svijetu, odnosno da je poklonjena veća pažnja mehanizmu »specijalnih prava vučenja«, u kojemu neki teoretičari vide novi svjetski monetarni medij. Međutim, unatoč tim zemljama, Macesichovu knjigu korisno je proučiti jer nam otvara nova viđenja problema koji opterećuju međunarodne odnose.

Vlatko Mileta

Recenzija
UDK 330.191.6

*R. J. Barnett:
The Lean Years*

**World Resources and the
Politics of Scarcity**

Probable publication, 1980, str. 328

Kada se je svojevremeno pojavila teorija takozvanog nultog rasta u znanstvenim krugovima s područja privrednog razvoja i međunarodnih ekonomskih odnosa nastupilo je svojevršno preneraženje. Zbunjenost koju je u početku ova teorija izazvala nije dugo trajala. Nakon kratkotrajne konsternacije uslijedila je žestoka polemika koja je učesnike u polemici polarizirala na dva bloka. Na jednoj strani našli su se oni teoretičari koji su se priklonili sudovima izrečenim u »Granicama rasta«, a na drugoj strani teoretičari koji nisu htjeli prihvatiti apokaliptičku sliku budućeg svijeta.

Teorija takozvanog nultog rasta temelji se na spoznaji da je zemlja (u različitim aspektima) ograničenih mogućnosti i da ubrzo zbog svoje ograničenosti neće moći zadovoljiti rastuće potrebe, pa prema tome neće moći pratiti rastući tempo industrijalizacije na tako širokom frontu kao što je danas slučaj. Svoje zaključke ova je teorija izvela iz procjena po kojima su osnovni materijali za industrijski razvoj na granici iscrpljivosti, što je posebno slučaj s naftom, danas glavnim energijskim potencijalom, kojoj se u dobroj mjeri može zahvaliti industrijska ekspanzija u posljednjim desetljećima.

Iz takvih spoznaja pristaše ove teorije izveli su zaključak o potrebi razvoja bez rasta, dakle o potrebi prestrukturiranja privrednog razvoja i štednji raspoloživih resursa, kako bi se i budućim generacijama omogućilo korištenje raspoloživih prirodnih bogatstava.

Svoje zaključke teorija nultog rasta protegla je na cijeli svjetski prostor, na razvijene zemlje i zemlje u razvoju, pa su stoga najve-

će zamjerke ovoj teoriji dolazile od strane teoretičara nerazvijenih zemalja. Oni su odmah uočili njenu zamku i ocijenili je kao teoriju koja pledira za postojeće odnose u svjetskim prostorima, dakle za postojeću polarizaciju na razvijene i nerazvijene i optužili su je da je objektivno u funkciji razvijenih zemalja.

Na pozicije teoretičara zemalja u razvoju došli su i neki uvaženi građanski teoretičari. Oni se nisu dali impresionirati ponuđenim vizijama, već su nastojali pružiti čitaocima svoju ocjenu razvoja svjetske privrede u godinama koje slijede. U ovu skupinu može se uvrstiti i Barnett, sa svojom knjigom Mršave godine, s kojom u biti ne negira ograničene mogućnosti zemlje, jer »naša planeta zacijelo nije bunar bez dna«, ali dovodi u sumnju zahtjev za nultim rastom.

Prema Barnetu osnovni problem u privrednom razvoju suvremenog svijeta je u tome što neki troše previše, pa stoga drugima ostaje malo za potrošnju. Ovo stajalište dokazuje na primjeru potrošnje pet glavnih izvora bogatstva (energije, ruda, hrane, vode i čovjekovog umijeća). Po Barnetovom sudu nema nužne oskudice bilo kojeg prirodnog bogatstva za osiguranje pristojnog života i predviđenom svjetskom stanovništvu krajem ovog stoljeća. Međutim, prirodnog bogatstva nema dovoljno, ako se nastavi »jednostrano bogaćenje ili daljnja ekološka pljačka«. Pitanja oskudice Barnett okreće prema razvijenim zemljama i u njihovom ponašanju vidi opasnost za opći privredni razvoj u svijetu. Na mnogim primjerima on dokazuje što se zbiva kad se iz prirode uzimaju materije pod pritiskom profita, pokazuje tamnu stranu tak-

vog ponašanja koja je obično prikrivena »blstavim« pokazateljima privrednog rasta i razvoja.

U tom smislu, Barnet je na pravom tragu kad tvrdi da je oskudica proizvod političke i ekonomske organizacije suvremenog svijeta. On je kritičan prema djelovanju svjetskih korporacija i nacionalnih birokracija, koje svaka za sebe »potiču lošu razdiobu bogatstva i nanose ekološku štetu«. Pod uvjetima kako ih nameću ovi subjekti »svjetska tvornica«, kako Barnet slikovito označava suvremenu proizvodnu interferenciju raznih proizvođača iz cijelog svijeta, ne može efikasno funkcionirati, pa ga takav stav dovodi do zaključka o nužnosti promjene postojećeg ekonomskog poretka u svijetu.

Sadašnji ekonomski poredak, prema Barnetu, utemeljen je na ideologiji slobodne trgovine i nesmetanog kretanja faktora proizvodnje svjetskim prostorima. On potencira nejednakosti i položaj većeg broja zemalja i naroda u svijetu čini složenijim. Zato Barnet pledira za prihvaćanje novog međunarodnog ekonomskog poretka čiju su ideologiju i osnovne determinante postavile zemlje u razvoju.

Kod Barneta je značajan kvalitet taj što suvremene međunarodne ekonomske odnose tretira kao klasne odnose, pa je drugim riječima kod njega prisutna spoznaja da je postojeće odnose u svijetu moguće mijenjati klasnom borbom. U tom se pogledu on razlikuje od mnogih suvremenih građanskih ekonomista, koji iako su naklonjeni zemljama u razvoju promjenu postojećih međunarodnih ekonomskih odnosa smještaju u sferu subjektivizma i psihologije.

Treba naglasiti da Barnetove simpatije za zemlje u razvoju nisu rezultat neke lažne solidarnosti. One su izazvane stanjem ekonomskih odnosa u svijetu i vidljivim negativnim trendovima svjetskog ekonomskog razvoja. Barnet nije marksista, ali ne može zanemariti činjenicu da se svijet ne može razvijati na način kako to danas čini. Zato on u postojećem razvoju svijeta vidi opasnosti za razvijene zemlje i zemlje u razvoju, pa kako je kritički raspoložen prema doktrini liberalizma čini pomak prema međunarodnom sporazumijevanju i pledira za formiranje niza nadnacionalnih institucija, koje bi kroz međunarodni konsenzus otvorile nove prostore za daljnje funkcioniranje »svjetske tvornice«.

Na kraju, Barnetovu knjigu — »Mršave godine«, uskoro će objaviti Izdavačka kuća »Globus« iz Zagreba, pa će tako njeni nadasve interesantni sadržaji biti dostupni širokom krugu čitalaca.

Vlatko Mileta

Recenzija
UDK 323/438/

Adam Bromke: Poland: The Last Decade

Ontario, 1982, str. 189

Poljska zbivanja izazvala su poplavu literature, uglavnom u zapadnim sredinama, od koje se već danas može složiti opsežna bibliografija. Knjiga Adama Bromkea u tom skupu različitih djela zauzima, međutim, posebno mjesto. Prije svega, riječ je o autoru koji nije postao »polonist«¹ već je od svog rođenja, preko varšavskog ustanka i kasnije godina emigracije, imao priliku pratiti poljska zbivanja na nešto drukčiji način. Svojim dosadašnjim djelima Bromke je pokazao da se, unatoč činjenice što živi u drugom svijetu, ozbiljno trudi da razumije poljska zbivanja, te da, na drugoj strani, upravo zbog svoje originalne poljskosti traži moguće putove izlaska iz krize. Upravo to osiguralo je Bromkeu zavidno mjesto među promatračima poljskih kretanja i mogućnost nezavisnog kontaktiranja na raznim stranama, uključujući i njegovu bivšu domovinu.

Najnovija Bromkeova knjiga sastoji se od sedamnaest eseja, pripremljenih u posljednjih nekoliko godina (1973—1981), u kojima analizira zbivanja prije krize, početke kriznog stanja i nastanak »Solidarnosti«² te istodobno daje prve ocjene te nove faze poljskog razvoja.

Ocjenjujući Gierekovo doba kao kraj jedne faze poljskog socijalističkog razvoja i traženje novih mogućnosti, Bromke je bio dukobo svjestan i opasnosti koje donosi nov put. Ekonomska sve teža situacija i preveliko oslanjanje na inozemne kredite uvelike su potkopavali autoritet vode koji je u toku deset godina učinio dosta toga. No njegova opća strategija djelovanja, koja se nije smjela dovesti u pitanje, kao i sve veće udaljavanje od životnih realnosti vodili su Giereka i njego-

vu ekipu problemima koje se teško moglo svladati na pretežno starim instrumentima djelovanja. Sve inovacije koje je Gierekova ekipa unijela odnosile su se na ubrzani rast standarda, gradnju novih objekata (često grandomanskog karaktera) i stvaranje dojma da su posrijedi epohalna nova dostignuća. Na drugoj strani, velika mašinerija »propagande uspjeha«³ trudila se da Gierekove akcije prikaže kao izvanredno uspješne i dokraja promišljene.

Ne vodeći računa o potrebi mijenjanja društveno-političkih oblika djelovanja i siguran da je nov kurs jedini ispravan, Gierek je sa svojim suradnicima gotovo sasvim ispustio iz vida djelovanje suprotnih snaga, koje su se počele pojavljivati u raznim oblicima, noseći sa sobom i različite političke programe. Opisujući svoje kontakte s brojnim predstavnicima te poljske opozicije, Bromke daje uvjerljivu sliku stanja uoči krize, iznosi razmišljanja vodećih djelatnika opozicije i naznačuje okvire, ako se to može tako nazvati, političkih programa.

Kao vrstan politolog, Bromke uz analizu unutrašnjeg razvoja, ekonomskih teškoća, nedostatka jedinstvene linije unutar PURP-a, zapostavljanja bilo kakvih oblika demokratskog dijaloga, organiziranja snažne opozicije, suprotstavljanja crkve i sve većeg nezadovoljstva najširih slojeva društva ne zaboravlja ni međunarodne uvjete. Uspoređujući mađarske događaje 1956. i čehoslovačka zbivanja 1968. Bromke osvjetljava i situaciju koju je stvorila politika popuštanja: normalizacija odnosa sa SR Njemačkom, pojačani tokovi međevropskih odnosa i utjecaj Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji, što je sve

zajedno imalo svoje mjesto i u procjeni svih onih aktera koji su djelovali u poljskoj kriznoj situaciji.

Kao izvanjski promatrač, koji odlično poznaje sredinu o kojoj piše, Bromke je dao mozaik zbivanja i vlastito viđenje trenutnih događaja, ali i šire slike budućih poljskih kretanja. Za razliku od brojnih »političkih polonista« koji su situaciju promatrali prije svega kao krizno stanje, bez dubljeg razumijevanja poljskih tradicija, povijesnih okvira i specifičnih crta poljskog razvoja, Adam Bromke nastoji biti što bliži realnom i objektivnom. Njegova zaključivanja svode se na ono što je moguće izvesti uz stalno podržavanje: glavnu liniju da Poljaci sami moraju tražiti izlaz iz krize i da bi svako vanjsko miješanje samo još više otežalo i poljska zbivanja, ali i međunarodne odnose u cjelini.

Za svakoga tko se bavi tekućim poljskim događajima i tko traži solidan prikaz svega onoga što im je prethodilo u prošlom desetljeću, knjiga Adama Bromkea jest nezaobilazna literatura.

Radovan Vukadinović

Recenzija
UDK 171+8.01

Ferenc Feher: Pesnik antinomija

Nolit, Beograd, 1981.

Ova studija F. Fehera doprinos je rasvjetljavanju djela Dostojevskog, jednog od najviše interpretiranih književnih opusa moderne literature. Filozofsko-egzistencijalističkim, psihološki, sociološkim, estetičkim i etičko-filozofskim tako je dodana i ova, marksistička interpretacija, koja poseže za filozofijom, socio ekonomskim analitičkim instrumentarijem pa čak i estetikom, ne stupajući, međutim, na tlo psihologije ili neke solipsističke filozofije poput egzistencijalizma. Evidentno je da autor ne cijeni odviše Šestova i njemu srodne interprete Dostojevskog. Doduše, Feher povlači paralele i pronalazi konvergencije Kierkegaardove filozofije i književnog stvaralaštva Dostojevskog, ali ne na egzistencijalističkoj ravni. Kierkegaard je, kao i Dostojevski, pjesnik krize građanskog individuuma, ali ni jedan ni drugi ne vjeruju u mogućnost realnog društvenog rješenja. Dostojevskog to vodi u misticizam, a Kierkegaard izgrađuje religiju nemoći individuuma.

Feher svoju metodu naziva »historijsko-filozofskom tipologijom, koja je utemeljena na Marxovu historijsko-filozofskom i ontološkom stajalištu, i smatra da je samo pomoću tipologije osnovane na marksizmu moguće izvesti realnu skalu historije individuuma.

Za analizu povijesti individuuma relevantna je podjela ljudskih društava kroz povijest na organske zajednice i društva lišena zajedništva. Organske zajednice, kojih je prototip antički polis, karakterizira »postojanje zajednice čovjeka s vanjskom prirodom, uvjetima rada, predmetom rada i s drugim ljudima« (Marx). »Punktualni« individuum je nepoznat. Zajednicom vlada sistem običaja koji isklju-

đuje moralnu autonomiju (koja je tekovina građanskog društva) i izvan kojeg je nezamisliva kako moralna, tako i fizička egzistencija. Čovjek antičke zajednice ne osjeća rascjep prava i morala: održavati državne zakone i raditi za dobrobit zajednice samo je po sebi pitanje morala.

Kapitalizam je totalna negacija organskog življenja u zajednici. On stvara modernu »punktualnu« ličnost, oslobađajući je krvnih, lokalnih i drugih veza s drugim ljudima. Tako nastaje apstraktni pojedinac koji je u društvu lišenom zajedništva osnova na kojoj izrasta kriza individuuma. Društvena osnova krize je odvojenost građanskog društva od države, odvojenost proizvodne (realno determinirajuće) sfere čovjekova života od svih ostalih ispoljavanja njegova života, što rezultira alijenacijom, jer je nemoguće razdvojiti čovjeka na privatnog i javnog a da to ne deformira njegovu društvenost i ličnost u posve individualnom smislu. Čovjek je na jednoj strani (u sferi materijalne proizvodnje) otuđen od svoje generičke suštine, a time i od drugih ljudi, a na drugoj strani on je apstraktni građanin apstraktno, u stvari iluzorne zajednice, koja se poziva na zajedništvo, ali ne pruža svojim članovima fundamentalnu ukorijenjenost, orijentaciju, pouzdan i zadovoljavajući vrijednosni sustav kao osnovu ljudskog djelovanja. Kriza građanskog individuuma u biti je kriza vrijednosti. Nije riječ o »propadanju vrijednosti«, već o napetoj antinomiji između vrijednosti dobara i moralnih vrijednosti, što je Marx, sa svojim poznatim smislom za kalambure, nazvao »Suprotnost između morala nacionalne ekonomije i nacionalne ekonomije morala.«

Život građanskog društva, ako govorimo o etici, zapravo o kvazietici, temelji se na konvenciji. Kako kaže Feher, »konvencija je zbir običaja koji regulira akciju jedinice i koji utjevljuje moral nacionalne ekonomije, ali nastupa sa zahtjevom za čistim moralnim vrednostima«. Drugim riječima, posrijedi je već dobro poznati, u marksizmu obilno analizirani »dvostruki građanski moral«.

Antinomiju građanske moralnosti Feher istražuje kroz reprezentativne građanske etike, Kantovu i Hegelovu, sa stajališta glavne teme ove studije — krize individuuma. Antinomična struktura građanskog morala kod Kanta je prepoznatljiva u podvajanju ljudske lič-

nosti na noumenon, koji je subjekt slobode, i phaenomenon, prirodno biće. Čovjek kao noumenon djeluje u sferi morala, dok se čovjek kao phaenomenon ne nalazi pod utjecajem moralnog zakona, njegovo djelovanje regulirano je maksimama (konvencijama). Maksima ima čisto subjektivno značenje, ona je propis u svijetu praktičnog prilagođavanja. Kantov kategorički imperativ, koji bi trebao regulirati djelatnost homo noumenona, sadržajno je prazan i neodređen.

Hegel je prvi mislilac koji uočava razdvajanje subjektivnog moraliteta i kolektivne moralnosti (što se, po Hegelu, javlja već u doba raspadanja polisa), što smatra historijskom pojavom, znači pretpostavlja da se tu podvojenost može prevladati (u okviru građanskog društva, naravno). Moralnost (Sittlichkeit) je »konkretna totalnost načina rada ljudi građanskog društva«, zapravo posredovanje prava i sfere subjektivnog moraliteta, njihovo izmirenje. To je, u stvari, fiksiranje suprotnih polova unutar kojih teče građanski život, ponovo antinomija. Hegel nije uspio spekulativno prevladati te polove, posredovati ih; moralitet je podredio pravu, država je najviša moralna supstancija.

Kantova i Hegelova etika, tražeći sintezu tih suprotstavljenih polova, izražavaju nadu da se može pronaći u okvirima građanskog društva. Sadržajne etike, koje ne nede »načelo načela«, već se opredjeljuju za konkretna načela, mogu se podijeliti na dvije velike skupine; prvu čine one koje predstavljaju teoriju interesa (»etiku interesa«), drugu pak one koje staju na stranu »etike ljubavi«. One, naravno, ne prekoračuju horizont buržoaskog društva, pa time ostaju u domeni antinomije, čineći njezina dva suprotstavljena pola. Marx je, međutim, prozreo prirodu antinomije građanskog morala. Da bi se razriješila kriza individuuma i afirmirala stvarna lična sloboda, nužno je potpuno prevazići antinomije, a to je nemoguće u granicama građanskog društva, jer etičke antinomije su nužni pratilac kapitalizma. Tek na tlu novog društva, koje će predmetne odnose preobratiti u ljudske odnose, tek revolucioniranjem svih sfera ljudske djelatnosti mogu se razriješiti antinomije u etičkoj sferi. Marx prekoračuje kako materijalistička, tako i idealistička rješenja građanske etike.

Feher smatra Dostojevskog tvorcem »naj-

krupnijeg i najgrandioznijeg umetničkog protesta protiv odnosa interesa u umetnosti 19. stoljeća». Prema mišljenju autora, kriza građanskog individuumu je ideja koja ima ključno značenje u tumačenju Dostojevskog. Kontrastne mogućnosti razvoja građanskog individuumu dotjerane su do ekstrema u njegovim likovima. Oba antipodna tipa — predstavnici etike ljubavi («kristovski likovi»: Aljoša Karamazov, Miškin, Sonja Marmeladova, itd.) i predstavnici etike interesa («veliki egoisti» — Stavrogin, Ivan Karamazov, Rogožin, itd.) prikazani su s podjednako snagom. Moralno središte umjetnosti Dostojevskog (velika mučka njegovih interpreta) nalazi se u njihovoj rezultanti, smatra Feher.

Stvaralački nivo na kojem su situirani romani Dostojevskog Lukács je nazvao »ravan duha« (Feher se u analizi dosta poziva na Lukácsa, a njemu je i posvećena ova studija). To znači da su njegovi junaci gotovo sasvim slobodni od svoje konkretne »predmetne djelatnosti«; njihov poziv, profesija, bogatstvo i socijalni status minorne su činjenice za odnose likova i »poruke« romana. Dostojevski apstrahira i od bilo kakve ljudske empirijske zajednice; psihologija likova nikada nije funkcija klasne ili staleške pripadnosti. Samo novac, najapstraktniji predstavnik predmetne sfere, realne sfere ljudske djelatnosti utjecajan je u tkivu romana i nerijetko određuje odnose likova. Međutim, on nikada nema funkciju cilja nečije djelatnosti. On je samo indikator, odnosom prema njemu likovi se razotkrivaju (svrstavaju se u jednu od suprotstavljenih skupina). Novac je, međutim, sredstvo; njegova je privlačna snaga u tome što ga čovjek doživljava kao sredstvo samoostvarenja. A svi likovi Dostojevskog grčevito teže samoostvarenju i u toj pomamnoj potrazi za iskupljenjem (religijska terminologija je ovdje primjerenija) ne prezaju ni od krajnjih sredstava — »ideološkog« ili stvarnog ubistva, samoubistva, sadizma, kriminalnih čina svih vrsta.

Iako je sfera predmetne djelatnosti isključena iz prikazivanja, u romanima susrećemo sublimirane oblike konkurencije, odnose karakteristične za sferu predmetne djelatnosti nalazimo transponirane u sferu duha, u međusobne odnose ljudi koji su oslobođeni konvencija. Kako kaže Feher, veliki sistemi objektivacije svijeta — konvencija, umjesto u društvenoj podjeli rada, država, crkva, religija,

politika, projektirani su također u sferu duha, oni su duhovna žarišta oko kojih se grupiraju likovi. Antinomična etička načela građanskog društva kod Dostojevskog susrećemo kao ideje za koje se u duhovnoj borbi zalažu idejno suprotstavljene ličnosti. Međutim, nema pobjednika, nema rješenja. Egocentizam i pobuna »velikih egoista« biva slomljena, oni ne postižu iskupljenje i završavaju u pokajanju, samoubistvu ili ludilu; krotkost i božanska dobrota »kristovskih likova« pokazuje se besplodnom i nemoćnom. U ustrojstvu građanskog svijeta nemoguće je podražavati Krista. Dostojevski osjeća da su etičke dileme u tom i takvom svijetu neuklonjive. Tezu i antitezu podjednako je nemoguće prihvatiti, trajno s njom živjeti i u njoj naći mir i iskupljenje (samoostvarenje). Temeljno je pitanje gdje je sinteza. Dostojevski pribjegava pokušaju mistične sinteze, razrješenja antinomije u Kristu kao suprotnosti građanskom društvu.

Prema većini interpreta i biografa Dostojevskog, on se u Sibiru, u tamnici, »razočarao u narod«, prestao vjerovati u realitet kolektivnog rješenja, narodnog rješenja. Narod u njegovoj svijesti prestaje biti entitet koji može razriješiti antinomiju građanskog društva. Gdje je onda rješenje? Dostojevski ne vjeruje u djelotvornost revolucije, ne vjeruje u djelatni princip kao takav. Ne vjeruje ni strogo racionalizmu (racionalizam je duh kapitalizma), ni zdravom razumu, ni znanosti koja svoje spoznaje regulira načelom »dva puta dva«, na što se okomljuje u »Zapisima iz podzemlja«.

Evo što Dostojevski misli o zdravom razumu: »... Pokazalo se da razum ne vrijedi pred stvarnošću, a pored toga, sada i najrazumniji i najučelniji počinju tvrditi kako nema zaključaka zdravog razuma, da zdrav razum i ne postoji na svijetu, da se apstraktna logika ne može primijeniti na ljudski život, da postoji samo Ivanov, Petrov, Custavov razum, a zdrav razum nikada nije postojao — da je prosto neosnovana izmišljotina osamnaestog vijeka.« (=zimске bilješke o ljetnim dojmovima«).

Stigli smo, očigledno, na prag iracionalizma. I doista, Dostojevski je plebejski mističar. Njegova ideja razrješenja u Kristu (koji je mjerilo prirodnosti čovjeka) ne koketira s aristokratizmom, kao što je to slučaj s Nie-

tscheovom idejom natčovjeka. Premda je opravdano u nekim točkama uputiti na srodnost Dostojevskog i Nietschea, Dostojevski nije propagator natčovjeka (što bi se moglo površno zaključiti iz njegova prikazivanja likova »velikih egoista«, kaže Feher), nego njegov kritičar.

U građanskom društvu, po mišljenju Dostojevskog, već spomenuti sistemi društvenih objektivacija izgubili su svoju etičku važnost, te nema nikakve prirodne regulacione sile koja bi ljude usmjerila prema realizaciji moralnih vrijednosti. Tu prirodnu regulaciju silu Dostojevski nalazi u Kristu, koji je utjelovljenje moralnih vrijednosti.

Lišeni svih empirijskih kolektiva, likovi Dostojevskog žude za zajedništvom, u drugim ljudima traže svog iskupitelja, a u svijetu ne-kolektivne strukture to ne uspijeva nikome. Pa ipak, čovjek lišen zajedništva ne može opstati a da se ne pretvori u monstruma. Izoliran, otuđen čovjek ne može biti iskupljen. Gdje je, dakle, iskupljenje? U istinskoj zajednici, razumije se. Ali odgovarajući na to pitanje Dostojevski zapada u mistiku i traga za religijskim rješenjem; idejno rješenje nalazi u Kristu, u kristovskoj ljubavi koja bi

postala djelotvorna u transcendentnom kolektivnu, mističnoj narodnoj zajednici. Međutim, nedostatak stvarne zajednice negira načelo kolektivne ljubavi; ona nikada ne može doista postati djelotvorna. To je, eto, circulus vitiosus iz kojeg ni Dostojevski nije našao izlaza. Ni u svojim romanima »kristovske junake« nije uspio učiniti djelotvornim. Tako Dostojevski ostaje u krugu antinomija, premda traži sintezu, de facto se opredjeljuje za jedan pol, a to je etika ljubavi.

Ni Feher, čini se, nije posve uspio u svom pokušaju sveobuhvatne, sintetične interpretacije Dostojevskog, premda je dijapazon njegova pogleda širok i premda se služio raznorodnim izvorima. Možda je u svojoj »objektivnoj« analizi trebao više pažnje obratiti jednom faktoru koji će dobro eksplicirati Sartreova rečenica »... istina je da je Valery malograđanski intelektualac, ali nije svaki malograđanski intelektualac Valery ...«. Ličnost svakog stvaraoca izmiče, barem svojim najdubljim dijelom, racionalnoj analizi, ali njegovu relevanciju ne treba zbog tog poreći, ili jednostavno ne zamijetiti. Uči u sferu subjektivnoga i iracionalnoga može imati značenje: biti objektivniji i bliži istini.

Veljka Čolić

